

Pravidelné hnízdění morčáka velkého (*Mergus merganser*) na Labi u Přelouče

Regular breeding of Goosander (Mergus merganser) on the Elbe River near Přelouč

Jan KREJČÍK

Pod Bílou hůrou 282, 535 01 Břehy; e-mail: j.krejcik@atlas.cz

ÚVOD

U řádu vrubozobých (Anseriformes) jsme na Pardubicku poměrně pravidelně svědky zahnízdění nových, zde doposud nehnízdících, druhů. Na konci 50. let 20. století tak bylo zaznamenáno první hnízdění poláka chocholačky (*Aythya fuligula*), v 60. letech husy velké (*Anser anser*), v 70. letech pak labutě velké (*Cygnus olor*) a hohola severního (*Bucephala clangula*) (ŠTANCL & ŠTANCOVÁ 1987). V závěru 90. let 20. století v regionu opět začala hnízdit rzozohlávka rudozobá (*Netta rufina*) (PRAUS 2018), která byla na počátku 21. století následována husicí nilskou (*Alopochen aegyptiaca*) (KREJČÍK 2021). Posledním přírůstkem do seznamu vrubozobých hnízdících na Pardubicku je morčák velký (*Mergus merganser*).

Morčák velký je rybožravá potápivá kachna s holarktickým typem rozšíření, jejíž populace je hodnocena jako málo dotčená (stupeň LC) s neznámým trendem vývoje početnosti (BIRDLIFE INTERNATIONAL 2022). V České republice (ČR) je morčák velký zařazen mezi zvláště chráněné druhy v kategorii kriticky ohrožené. Hnízdním prostředím morčáka velkého jsou v Evropě především jezera, nádrže a rychleji proudící říční úseky (REEBER 2015), v ČR převažují vodní toky. Hnízdo se nejčastěji nachází ve stromové dutině, druh však obsazuje i jiné přírodní či umělé dutiny včetně hnízdních budek (ŠTASTNÝ & HUDEC 2016). Hnízdní populace v ČR od prvního prokázání hnízdění v roce 1989 postupně narůstá, v průběhu posledního hnízdního mapování v letech 2014–2017 byl druh zastížen již v 19 % kvadrátů v počtu 120–180 párů (ŠTASTNÝ *et al.* 2021). Na Pardubicku byl morčák velký ve 20. století znám jako téměř pravidelně zimující druh s výskytem do poloviny dubna (MUSÍLEK 1946, ŠTANCL & ŠTANCOVÁ 1987), stejná situace přetrvávala i na počátku 21. století.

Jedním z pravidelných zimovišť je i Labe pod Přeloučí mezi silničním mostem a lokalitou Slavíkovy ostrovy. V těchto místech (mapovací kvadrát 5959, souřadnice 50°2'40" N 15°33'51" E, nadmořská výška 210 m) vznikl po regulaci Labe na počátku 20. století zhruba 1,5 km dlouhý peřejnatý úsek, jediný na tomto úseku Labe. Ten je především za nižších průtoků charakteristický poměrně mělkým korytem a množstvím vystupujících kamenů (obr. 1). Vysoké počty vodních ptáků se zde vyskytují především v obdobích, kdy jsou zamrzlé nejen vodní plochy, ale též regulovaný tok Labe. Dominantním zimujícím druhem zde bývá kachna divoká (*Anas platyrhynchos*), vyšších počtů (řádově desítky jedinců) zde dosahují i hohol severní (*Bucephala clangula*) a právě morčák velký. Tento článek popisuje počátek hnízdění morčáka velkého na uvedené lokalitě.

Obr. 1: Řeka Labe u Přelouče, 5. 6. 2017. Foto: J. Krejčík.
Fig. 1: The Elbe River near Přelouč, 5th June 2017. Photo by J. Krejčík.

VÝSLEDKY

Poprvé jsem na Labi u Přelouče zaznamenal morčáka velkého v letní sezóně dne 7. 7. 2014, kdy jsem lokalitu navštívil z důvodu atlasového mapování v kvadrátu 5959 (ŠŤASTNÝ *et al.* 2021). Jednalo se o dospělého samce, který byl v té době stále ještě ve svatebním šatu. Tento jedinec se na lokalitě zdržoval i při následujících návštěvách, od počátku srpna začalo být patrné pelichání do prostého šatu. Na obvyklém místě byl pravidelně zaznamenáván i v průběhu zimy a celého následujícího roku. V jarním období se několikrát vyskytoval i ve společnosti samice, nikdy však nebylo zaznamenáno jakékoliv chování naznačující hnízdění. K pelichání do prostého šatu opět došlo až na přelomu července a srpna.

Rok 2016 naznačoval podobný scénář jako v roce 2015, samec byl zaznamenán opakovaně, v dubnu a květnu i ve společnosti samice, avšak bez zjevných epigamních projevů. Proto bylo překvapením, když jsem dne 27. 7. 2016 zaznamenal samce již v prostém šatu ve společnosti dvou mladých jedinců. Mladí byli pozorováni jak při lovu v říčním proudu, tak při krátkých přeletech.

Na základě tohoto pozorování jsem v roce 2017 věnoval lokalitě v hnízdní době více času. Konečně dne 30. 5. 2017 jsem na kamenech v řečišti pozoroval samici se šesti mláďaty, přibližně tři týdny starými. Při následné kontrole 5. 6. 2017 jsem dokonce zaznamenal kromě této rodinky (obr. 2) i další dospělý pár.

Následující hnízdění bylo potvrzeno až v roce 2019, kdy jsem dne 11. 5. 2019 pozoroval samici s minimálně sedmi mláďaty zhruba týden starými. Rodinka se pohybovala na rozhraní pobřežního porostu a přesné určení počtu mláďat nebylo možné. Pravděpo-

dobně díky nízkému průtoku v Labi po celou dobu letní sezóny se část mláďat zdržela až do podzimu, naposledy jsem čtyři mláďata pozoroval dne 6. 10. 2019. Následující rok jsem dne 6. 6. 2020 zaznamenal dokonce dvě samice vodící sedm a osm mláďat ve stáří dvou a čtyř týdnů. Obdobně úspěšný byl i rok 2021, kdy M. Kohoutek (*in litt.*) nejprve pozoroval dne 23. 5. samici se třemi mláďaty a následující den další samici s osmi mláďaty výrazně mladšími. Z fotografií bylo možné odhadnout stáří mláďat na tři a jeden týden. Hnízdění se podařilo prokázat i v roce 2022, dne 5. 6. 2022 jsem pozoroval samici s minimálně sedmi mláďaty přibližně čtyři týdny starými, jak intenzivně loví v proudu řeky.

DISKUSE

Současné rozšiřování hnízdního areálu morčáka velkého je popsáno jak na evropské (KELLER *et al.* 2020), tak republikové úrovni (ŠŤASTNÝ *et al.* 2021). Obsazování nových regionů v ČR je tedy očekávatelné. Umístění prvního doloženého hnízdění v Pardubickém kraji na řece Labi je však spíše překvapivé. Kromě soutoku Labe a Jizery u Káraného žádné další hnízdiště na Labi mezi Mělníkem a Hradcem Králové v literatuře udáváno není, i když historie hnízdění u Káraného sahá až do roku 1989 (ŠŤASTNÝ & HUDEC 2016). Hnízdění u Přelouče je tak třeba dát do souvislosti spíše s příhodnými místními podmínkami než s postupným šířením druhu podél vodního toku. Hlavní roli pravděpodobně hraje peřejnatý úsek, který zde po většinu roku

Obr. 2: Samice morčáka velkého (*Mergus merganser*) s mláďaty na řece Labi u Přelouče, první prokázané hnízdění druhu na Pardubicku, 5. 6. 2017. Foto: J. Krejčík.

Fig. 2: Adult female of Common Merganser (*Mergus merganser*) with ducklings on the Elbe River near Přelouč, the first confirmed breeding of this species in the Pradubice region, 5th June 2017. Photo by J. Krejčík.

vytváří poměrně mělké koryto s dobrou průhledností vody a množstvím kamenů pro odpočinek. Charakter koryta se mění pouze krátkodobě při jarním tání a po výrazných dlouhotrvajících srážkách. V těchto případech dochází k celkovému zaplavení koryta a výraznému zrychlení proudu. S ohledem na nepřerušenu řadu hnízdění v posledních letech se zdá, že případné zvýšení průtoku v jarních měsících výběr hnízdiště u morčáků neovlivňuje. Pokud však tato situace nastane v období vodění mláďat, rodinky morčáků z lokality mizí. Je pravděpodobné, že se v těchto případech přesunují na klidnější úseky toku. V opačném případě však mláďata mohou na lokalitě zůstat poměrně dlouho, poslední pozorování pochází z poloviny října.

Jako základní předpoklad hnízdění je uváděna existence příhodných hnízdních dutin. Takové příležitosti břehové porosty, skládající se především z javorů klenů (*Acer pseudoplatanus*) a mlčce (*Acer platanoides*), lip (*Tilia* sp.), dubu zimního (*Quercus petraea*) a jasanu ztepilého (*Fraxinus excelsior*), nabízejí. Morčák velký je však schopen vyhnízdit i ve větší vzdálenosti od vodního toku, například KUBENKA & KUBENKA (2008) uvádějí hnízdění v přirozených dutinách ve vzdálenosti 400 m od řeky. Hnízdění tedy mohlo proběhnout i v širším okolí lokality, například v porostech topolů (*Populus* sp.) podél slepého ramene na Slavíkových ostrovech.

I když bylo první hnízdění prokázáno v roce 2017, pozorování z roku 2016 naznačuje, že k úspěšnému hnízdění v širším okolí došlo již o rok dříve. S ohledem na časté přesuny rodinek morčáků i na větší vzdálenosti (KUBENKA & KUBENKA 2008, MANDÁK *et al.* 2011) však místní příslušnost u takto starých mláďat nelze zaručit.

Stáří mláďat ze všech pozorovaných rodinek naznačuje, že k líhnutí došlo ve všech případech v průběhu měsíce května. Většinou se jednalo o první dekádu, v jednom případě o dekádu druhou a v jednom o třetí. Při době sezení 30–32 dní (ŠTASTNÝ & HUDEC 2016) vychází počátek hnízdění ve většině případů na začátek dubna. REEBER (2015) pro začátek hnízdění udává rozptyl od konce března v jižním okraji areálu výskytu po červen v nejsevernějších oblastech Eurasie a Severní Ameriky. Zjištěný počátek hnízdění tedy odpovídá umístění České republiky spíše v jižní části areálu výskytu. Podobně načasované hnízdění v nedaleké Chrudimi popisuje i HELLINGER (2020).

Díky takto načasovanému hnízdění se dá předpokládat, že pozorování z přelomu března a dubna již souvisejí s hnízdícími ptáky. Podobné časové rozhraní používá i MANDÁK (2017), který hnízdní sezónu charakterizuje jako období duben–červen. Dubnová pozorování však nelze brát vždy jako jednoznačnou indikaci hnízdění. V tuto dobu se u nás stále mohou vyskytovat později hnízdící ptáci ze severní Evropy. Tomu nasvědčují i opakovaná dubnová pozorování morčáků velkých na stojatých vodách (KREJČÍK & BERGMANN 2020), tedy na lokalitách, které v našich podmínkách morčáci velcí v hnízdním období nevyhledávají.

Nepřerušená řada úspěšných hnízdění od roku 2019 naznačuje, že na lokalitě panují pro morčáky velké poměrně příznivé podmínky bez zásadního predačního tlaku. Výrazný negativní vliv pravděpodobně nemusí mít ani intenzivní rekreační využívání lokality a příležitostné sportovní rybaření. Současná podoba lokality je však ohrožena splavněním říčního toku, které je zde dlouhodobě plánováno. Jakýkoliv zásah do peřejnaté části koryta, především pak zatopení novým plavebním stupněm, by mohl vést až k zániku tohoto hnízdiště.

SOUHRN

Tento článek popisuje hnízdění morčáka velkého (*Mergus merganser*) na Labi u Přelouče v letech 2017–2022. Letní výskyt druhu byl poprvé zaznamenán roku 2014. V roce 2016 hnízdění naznačoval výskyt mladých, tehdy již vzletných, jedinců na konci července. První hnízdění bylo prokázáno pozorováním samice se šesti mláďaty v roce 2017. Jednalo se zároveň o prvním prokázané hnízdění na Pardubicku. Od roku 2019 bylo hnízdění prokázáno každoročně, v letech 2020 a 2021 byly pozorovány dokonce dvě samice s mláďaty. Hnízdění v lokalitě je vázáno na přeřinatý úsek Labe, jediný v rámci Pardubického kraje.

SUMMARY

This article describes the breeding of the Goosander (*Mergus merganser*) on the Elbe River near Přelouč in 2017–2022. The summer occurrence of the species was first recorded in 2014. The occurrence of already fledged young at the end of July indicated a successful breeding in 2016. However, the first breeding was confirmed by the observation of an adult female with six ducklings in 2017. This was also the first confirmed breeding record in Pardubice region. From 2019 onwards, breeding has been confirmed annually. Even two females with ducklings were observed in 2020 and 2021. Breeding in this locality is linked to the riffle of the Elbe River, the only one in the Pardubice Region.

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji P. Bergmannovi a M. Kohoutkovi za cenné informace a konzultace při psaní článku, L. Prausovi děkuji za připomínky k rukopisu.

LITERATURA

- BIRDLIFE INTERNATIONAL 2020: *Species factsheet*: *Mergus merganser*. Dostupné na <http://datazone.birdlife.org/species/factsheet/goosander-mergus-merganser>. Naposledy navštíveno 10. 9. 2022.
- HELLINGER R. 2020: První historicky doložené hnízdění morčáka velkého (*Mergus merganser*) na Chrudimsku. *Panurus* 29: 99–102.
- KELLER V., HERRANDO S., VOŘÍŠEK P., FRANCH M., KIPSON M., MILANESI P., MARTÍ D., ANTON M., KLVÁŇOVÁ A., KALYAKIN M.V., BAUER H.–G. & FOPPEN R. P. B. 2020: *European Breeding Bird Atlas 2: Distribution, Abundance and Change*. European Bird Census Council & Lynx Edicions, Barcelona.
- KREJČÍK J. 2021: Pobočkový pták roku 2020 husice nilská (*Alopochen aegyptiaca*) – hnízdění a aktuální výskyt ve východních Čechách. *Panurus* 30: 27–40.
- KREJČÍK J. & BERGMANN P. 2021: Zimní sčítání vodních ptáků ve středních a východních Čechách v sezonách 2017/18, 2018/19 a 2019/20. *Panurus* 29: 37–62.
- KUBENKA J. & KUBENKA A. 2008: Hnízdění populace a bionomie morčáka velkého (*Mergus merganser*) na dolním toku řeky Odry v letech 2003–2008. *Acrocephalus* 24: 17–23.
- MANDÁK M. 2017: Morčák velký (*Mergus merganser*) – pobočkový pták let 2015–2016. *Acrocephalus* 26: 4–10.

- MANDÁK M., MOLITOR P. & HALUZÍK M. 2011: Hnízdní populace morčáka velkého (*Mergus merganser*) na dolních tocích řek Opavy, Ostravice a Olzy a horním toku řeky Odry v roce 2010. *Acrocephalus* 26: 74–81.
- MUSÍLEK J. 1946: *Ptactvo Pardubicka*. Vydavatelský kruh vlastivědného sborníku „Krajem Pernštýnův“, Pardubice.
- PRAUS L. 2018: Dvacet let hnízdění zarozhlávky rudozobé (*Netta rufina*) na Pardubicku. *Panurus* 27: 23–37.
- REEBER S. 2015: *Wildfowl of Europe, Asia and North America*. Bloomsbury Publishing, London.
- ŠTANCL L. & ŠTANCOVÁ H. 1987: *Ptactvo Pardubicka II. Bohdanečsko*. Krajské muzeum východních Čech, Pardubice.
- ŠŤASTNÝ K., BEJČEK V., MIKULÁŠ I. & TELENSKÝ T. 2021: *Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 2014–2017*. Aventinum, Praha.
- ŠŤASTNÝ K. & HUDEC K. (eds) 2016: *Fauna ČR. Ptáci 1*. Academia, Praha.